

Наталія ГРИГОРАШ

**КИРИЛО-МЕФОДІВСЬКА ПРОБЛЕМАТИКА
У ПРАЦЯХ УЧЕНИХ УКРАЇНИ
XIX–початку XX ст.**

Неоціненність кирило-мефодіївської традиції полягає у незмінному пієтеті до Слова Першовчителів. Протягом усієї багатовікової історії слов'ян саме воно було символом їх духовності і високого рівня культури. Слово Св. Кирила і Мефодія виховувало у слов'янському середовищі національну інтелігенцію – корифеїв славістики, вік якої, як вважає В. Русанівський, “вимірюється часом перекладу Святого письма слов'янською мовою”¹. Цим же часом можна датувати і зародження кирило-мефодіївської традиції у культурі Київської Русі². І хоча до появи перших наукових праць у галузі слов'янської філології було ще далеко, вчені України вже тоді почали нагромаджувати славістичний матеріал, цікавитися життям і діяльністю солунських братів. Так, відомий український і російський церковний діяч і літератор **Дмитро Туптало – Дмитрій Ростовський** (1651–1709) включив “Житіє Кирила” (ЖК) до бібліографії найголовнішої праці усього свого життя “Четїї–Мінеї”, якою зачитувалися у свій час не лише у слов'янських країнах.

У період становлення славістики (кінець XVIII–початок XIX ст.) вчені України* вивчали перекладені Першовчителями богослужбні книги, їхні оригінальні твори, цікавилися їхньою подвижницькою культурно-просвітницькою діяльністю. Зокрема, закарпатець **Юрій Венелін** (1802–1839) ще 1830 р. першим з-поміж учених України здійснив наукову подорож до Болгарії, де вивчав болгарську мову, фольклор, пам'ятки літератури, а також досліджував кирило-мефодіївську спадщину. Саме Ю.Венелін, розглянувши різні системи письма, першим у вітчизняній славистиці “висловив правильну думку про те, що самостійність і досконалість будь-якої азбуки визначається, насамперед, відповідністю складу алфавіту звуковим даним мови”³. Він створив першу в історії болгаристики граматику болгарської мови, котра лише нещодавно побачила світ⁴. У ній учений послідовно доводив безумовний вплив св.Кирила і Мефодія на формування староболгарської мови.

Уроженець Чернігівщини, визначний учений і перший редактор чи не найавторитетнішого у той час наукового видання “Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете” **Осип Бодянский** (1808–1877)

¹ Русанівський В. Рух славістичної думки від давнини до сучасності // Матеріали міжнародного круглого столу “Болгари в Україні: в пошуках національної ідентичності (минуле і сучасність)”. Київ, 1998. С.7.

² Горський В.С. Кирило-Мефодіївська традиція у Культурі Київської Русі // Болгарский ежегодник. Болгарський щорічник. Български годишник. Т.3. Київ, 1998. С.21–26.

* Йдеться про вчених, які почували себе українцями або були українцями за походженням, як і про тих, що проживали на Україні.

³ Байцуря Т. Закарпатоукраїнская интеллигенция в России в первой половине XIX века. Пряшев, 1971. С. 179–180.

⁴ Венелін Ю.И. Грамматика нынешнего болгарского наречия. Публикация подготовлена Г.К.Венедиктовым. Москва, 1997.

опублікував на його сторінках вісім списків “Життя Мефодія” (ЖМ). І хоча він лише друкував староболгарські тексти, як правило, не супроводжуючи їх критичним коментарем, його видавничу діяльність була належно поцінована знаними славістами, фахівцями у галузі кирило-мефодіани, зокрема В.Ягичем⁵. Деякі факти з біографій просвітників, питання співвідношення кирилиці і глаголиці, їх зв’язку з азбуками інших індоевропейських народів О.Бодяньський розглянув у дисертаційній праці “Про час виникнення слов’янських письмен” (1855). На переконання учнів О.Бодяньського, зокрема професора Київського університету О.Котляревського, вона була “настільною книгою” всіх, хто розпочинав досліджувати старослов’янську писемність⁶.

Над збиранням, вивченням і виданням пам’яток, пов’язаних з кирило-мефодіївською проблематикою, багато працював вихованець, а згодом професор Харківського університету **Ізмаїл Срезневський** (1812–1880). Ще 1848 р. він опублікував розвідку “Давні письмена слов’янські”, котра, як і зазначена праця О.Бодяньського, була добре відома і згодом високо оцінена українською науковою громадськістю⁷. Дійшовши висновку, що глаголиця створена за зразком кирилиці, І.Срезневський розпочав серйозне вивчення глаголических пам’яток, чому присвятив декілька праць⁸. Продемонструвавши у них високий рівень мовознавчого аналізу, І.Срезневський усе ж не відповів на питання про час створення глаголиці.

Особливо плідно досліджував І.Срезневський пам’ятки кирилического письма. Хронологічний огляд 693 таких пам’яток здійснено ним у фундаментальній праці “Давні пам’ятки руського письма і мови (X–XIV століть)” (1863). Протягом двох десятиріч (1860–1880) друкувалися “Відомості і замітки про маловідомі і невідомі пам’ятки”, у яких І.Срезневський розглянув понад 180 пам’яток IX–XVII ст., писаних кирилицею, глаголицею і латинкою. Більшість із них була опублікована вченим уперше.

Уважно стежачи за подіями наукового життя, І.Срезневський охоче відгукувався на ті праці, які засвідчували певні досягнення тогочасної слов’янської філології у дослідженні кирило-мефодіївських пам’яток. Вирізняючи з-поміж інших, зокрема, праці П.Й.Шафарика, І.Срезневський називав їх “зручним посібником, в якому і початківцеві знайде для себе все, чого може чекати від підручника, і вчений – все, чим повинна поки задовільнитися його допитливість стосовно глаголиці, цього загадкового і тим не менше цікавого і важливого предмета історії давньої освіченості Слов’ян”⁹.

Подорожуючи Європою, І.Срезневський постійно займався пошуково-дослідницькою роботою. На території Угорщини, зокрема, ним був виявлений пергаментний уривок списку Паннонського ЖК, а у бібліотеці Львівської Ставропігії – опрацьовані його варіанти, датовані XVI та XVII ст. І.Срезневський належав до тих учених, котрі, вважаючи спадщину Першовчителів найціннішим джерелом давньослов’янської писе-

⁵ Вопросъ о Кириллѣ и Мефодіи въ славянской филологіи. Рѣчь академика И.В.Ягича, читанная имъ въ публичномъ собраніи Второго Отдѣленія Императорской Академіи Наукъ. 5-го апрѣля 1885 года // Записки Императорской Академіи Наукъ. 1885. Т.3. LI. Приложение.№1. С.29.

⁶ Осипъ Максимовичъ Бодяньскій (Историко-библіографическая поминка.) // Словесности Имп. Академіи Наукъ. 1890. Т. XLVIII. Сочиненія А.А.Котляревскаго. Т. II. Санктъ-Петербургъ, 1899. С.442.

⁷ *Огієнко Іван*. Оповідання ченця Хороброго про письмена слов’янські. З семинара церковно-слов’янської мови православного богословського відділу Варшавського університету. Варшава, 1927. С.3–4.

⁸ “Давні глаголическі пам’ятки” (1861–1862), “Давні глаголическі пам’ятки у порівнянні з пам’ятками кирилиці” (1866), “Про давній глаголический рукопис, що зберігається у Київській духовній академії” (1876) та ін.

⁹ *Срезневскій И.И.* Изъ библиографическихъ статей. (1852–1855). Санктъ-Петербургъ, 1899. С.111.

мності, закликали славістів до виняткової уважності при її вивченні¹⁰. Дотримуючись цих же засад, наступне покоління українських дослідників кирило-мефодіївської проблематики вважало за доцільне висвітлювати діяльність просвітників, як наголошував І.Огієнко, “на широкому фоні тодішнього культурного й політичного життя”¹¹.

Винятково важливе значення мови Кирила і Мефодія як першоджерела для порівняльного вивчення слов’янських мов постійно підкреслював професор **Віктор Григорович** (1815–1876), котрий тривалий час очолював кафедру слов’янської філології Новоросійського (Одеського) університету¹². В.Григорович, відданий глаголиці, за словами І.Срезневського, “як релігійній святині”¹³, під час своєї подорожі у 1844–1845 рр. так званою “Європейською Туреччиною” скрізь шукав свідчення поширення там глаголичного письма. Зокрема, на Афоні він досліджував “Зографське Євангеліє” – важливу пам’ятку болгарської глаголиці, у Солуні – глаголичний уривок Апостольських послань, в Охріді – рукопис “Апостольських діянь”, у котрому серед кириличного тексту є окремі уривки, писані глаголицею.¹⁴ Ці знахідки переконували В.Григоровича як у значному поширенні глаголиці на території Болгарії, так і в тому, що вона виникла значно раніше, ніж кирилиця. Не применшуючи значення діяльності Кирила і Мефодія, В.Григорович припускав, що слов’янська писемність могла бути створена ще до них. А здійснивши ґрунтовний лінгвістичний аналіз рукописних пам’яток, він дійшов висновку: глаголиця існувала до Кирила, Кирило віднайшов її, а Мефодій (можливо, разом із Кирилом) згодом переробив її й грецький алфавіт у слов’янську азбуку (кирилицю).¹⁵ Цей висновок В.Григоровича був сприйнятий відомими славістами того часу, зокрема П.Й.Шафариком у його статті про глаголичну писемність.¹⁶ А така величезна кількість досліджених В.Григоровичем рукописів (понад 3500 грецьких і більше 500 слов’янських)¹⁷, безсумнівно, дає підстави вважати вченого неперевершеним знавцем староболгарської писемності й фахівцем у галузі кирило-мефодіани.

У стінах Одеського університету пройшла педагогічна й наукова діяльність славіста широкого діапазону, дослідника слов’янських старожитностей **Олександра Кочубинського** (1845–1907). Помітним явищем у тогочасній філології стала, зокрема, його праця “Тисячоліття слов’янської самосвідомості”, в якій дослідник, розкривши внесок Кирила і Мефодія в організацію церкви, представив їх як досвідчених мовознавців і перекладачів.¹⁸ Ця думка О.Кочубинського згодом була підтримана

¹⁰ *Срезневскій И.* Блаженнаго Учителя нашего Константина философа слово // Извѣстія Императорской Академіи Наукъ по отдѣленію русскаго языка и словесности. Санктъ-Петербургъ, 1858. Т.7. С.147.

¹¹ *Огієнко Іван.* Костянтин і Мефодій, їх життя та діяльність. Исторично-культурна монографія. Ч.І. Варшава, 1927. С.5.

¹² *Григоровичъ В.* О древнѣйшихъ памятникѣхъ Церковно-Славянской литературы. Одесса, 1851. С.71–94.

¹³ *Срезневскій И.И.* На память о Бодянскомъ, Григоровичѣ и Прейсѣ, первыхъ преподавателяхъ славянской филологіи. Санктъ-Петербургъ, 1878 // Сборникъ Отдѣлення русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ. 1878. Т. XVІІІ. №6. С.20.

¹⁴ Очеркъ Путешествія по Европейской Турціи. (Съ картою окресностей Охридскаго и Преспанскаго озеръ) Виктора Григоровича. Изданіе второе. Москва, 1877; Донесенія В.И.Григоровича объ его путешествіи по славянскимъ землямъ. Казань, 1915.

¹⁵ *Григоровичъ В.* О древней письменности славянъ // Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія. Санктъ-Петербургъ, 1852. Ч.LXXІІІ. С.165.

¹⁶ *Šafárik P.I.* Pohled na prvovek hláholského písemnictví. Časop. Č.M. 1852. Sv.II. S.83–84.

¹⁷ *М. П-ій.* Викторъ Ивановичъ Григоровичъ въ Казани / Библиографическій очеркъ // Славянское Обозрѣніе. 1892. Т.ІІ. Июль-Августъ. С.253–254.

¹⁸ *Кочубинскій Ал.* Тысячелѣтіе славянскаго самосознанія // Историческій вѣстникъ. Историко-литературный журналъ. Санктъ-Петербургъ, 1885. Т. XIX. С.612.

І.Огієнком, який, спираючись на джерела, доводив, що, зокрема, Кирило “знав, крім грецької та слов’янської, ще й мови: латинську, жидівську, арабську та хазарську”.¹⁹ І це, за словами І.Огієнка, давало Кирилові підстави висловити сміливе на той час міркування: “Хвалити Бога можна всіма мовами”.²⁰ О.Кочубинського з-поміж інших дослідників вирізняло особливо прихильне ставлення до діяльності Мефодія. Саме з-під його пера, як стверджував О.Кочубинський, вийшов слов’янський переклад Святого Писання – “художній, зразковий, бо близький до свого грецького оригіналу й водночас вільний, благородний”²¹.

Наступником О.Кочубинського по кафедрі слов’янської філології Одеського університету став відомий спеціаліст у галузі історії південних слов’ян **Михайло Попруженко** (1866–1943). Він ознайомив широкі кола наукової громадськості з пам’ятками південнослов’янської історії і культури – одеським списком початку XVI ст. “Книга царств”, фотокопією софійського рукопису “Синодик царя Бориса” та ін. 1892 р. в Одесі вийшла друком його праця “Замітки з Кирило-Мефодіївського питання”, в якій даний критичний огляд декількох праць, написаних на цю тему, зокрема, дослідження О.Воронова “Головні джерела для історії Св.Кирила і Мефодія” (1877), що, за словами вченого, стало значним кроком уперед у питанні критики джерел про Першовчителів. Справжнім відкриттям тогочасної науки, як відзначив М.Попруженко, були також візантійські джерела про подвижництво братів, зібрані й досліджені київським професором І.Малишевським у книзі “Святі Кирило і Мефодій першовчителі слов’янські” (1886). Примітно, що І.Малишевський проаналізував і дав високу оцінку не лише політичному, а й культурному значенню так званої Хазарської місії Кирила і Мефодія у Херсоні (858–861). З невідомих причин в огляді М.Попруженка не згадана праця відомого львівського історика, філолога й етнографа **Антоня Петрушевича** (1821–1913), котрий присвятив окремий розділ своєї праці апостольській діяльності братів на Кримському півострові – у ньому йшлося про виявлені Кирилом у Херсоні Євангеліє і Псалтир, писані “роськи письмени”²², а також про давні культурні зв’язки кримських слов’ян із балканськими.

У Галичині, окрім А.Петрушевича, дослідження кирило-мефодіївської теми здійснювали відомі українські славісти, представники історико-філологічної порівняльної школи у літературознавстві **Іван Франко** (1856–1916) та **Лларіон Свенціцький** (1876–1956). Увагу цих учених привернула, зокрема, кирило-мефодіана польського дослідника О.Брюкнера, випускника Львівського університету, а згодом професора славістики Берлінського університету. І.Франка дослідження О.Брюкнера обурили “... незвичайно гострими осудами, кинутими на особи, діяльність і всю історичну роль тих мужів, у яких слов’янський світ привик досі бачити не лише святих, але також зачинателів і батьків слов’янської освіти, слов’янського самопізнання”²³.

¹⁹ *Огієнко Іван*. Костянтин Философ. Спроба характеристики на основі історичних матеріялів [Відбитка з журналу “Духовний сяч” №20 за 1927 р.]. Варшава, 1927. С.3. (“Хазарською” І.Огієнко вважав мову східних слов’ян, зокрема киян).

²⁰ Там само. С.4.

²¹ Кочубинській Ал. Тысячелѣтіе славянскаго самосознанія. С.613.

²² Краткое историческое извѣстіе о введеніи Христіанства въ Предкарпатскихъ странахъ во времена Св.Кирилла и Мефодія тихже учениками и проповѣдниками. Сочиниль А.С.Петрушевичъ. Львовъ, 1882. С.73. Цікаві дослідження про те, що відомі славісти, у тому числі українські, розуміли під цим поняттям, див.: *Огієнко І.І.* “Руські” переклади в Херсонесі в 860 р. // Ювілейний Збірник на пошану Д.Багалія, 1927. [Окр. відбитка]. С.358–378; *Тюрменко І.* Наукова спадщина Івана Огієнка в світлі кирило-мефодіївської проблематики // Проблеми слов’янознавства. 1999. Вип.50. С.36–45.

²³ *Франко І.* [Рец.] Aleksander Brückner. Mystifikationen... // Зібрання творів: У 50-ти т. Т.35. Київ, 1982. С.379.

І.Свенціцький спростував надумані О.Брюкнером відомості про життя й діяльність Кирила і Мефодія та їхніх послідовників, до того ж став на захист південних слов'ян, котрих польський учений безпідставно звинуватив у “культурному сні”, “забувши” про п'ять століть турецького гніту на їхніх землях²⁴.

З огляду на те, що кирило-мефодіана І.Франка (розвідки “Притча про єдиного та її болгарський варіант”, “Причинки до історії церковно-слов'янської літератури”, “Святий Климент у Корсуні”, “Історія української літератури” та ін.) ґрунтовно проаналізована болгарськими та вітчизняними франкознавцями²⁵, наголосимо лише на тому, що саме І.Франко наприкінці ХІХ–на початку ХХ ст. розробив методологічні засади славістики²⁶. Обстоюючи такий метод, котрий “найбільше відповідає вимогам обережності, найменше грішить апіорністю та суб'єктивним забарвленням, дає запоруку тривкості та наукової вартості осягнених ним здобутків”²⁷, І.Франко, на відміну від своїх попередників, вивчав кожне джерело у широкому контексті – “і як історик, і як лінгвіст, і як літературознавець, і як культуролог”²⁸. Такий підхід був для І.Франка визначальним у процесі висвітлення кирило-мефодіївської проблематики й при формулюванні методичних і методологічних засад української кирило-мефодіани, помітний внесок у розвиток якої свій час зробили Ю.Венелін, О.Бодяньський, В.Григорович, І.Срезневський, О.Кочубинський, М.Попруженко, А.Петрушевич, І.Свенціцький, І.Огієнко та інші вчені. Усі вони прагнули “відокремити історичну правду і дійсність від надуманої, продиктованої національною гордістю або ненавистю”²⁹ і тим самим “вносили поступово нове, все більш яскраве і всестороннє висвітлення діяльності солунських братів”³⁰. Пройшовши шлях від пошуку і видання літературних пам'яток про Першовчителів через порівняльний аналіз систем письма і серйозну текстологічну роботу до розробки методологічних засад історико-філологічного порівняльного дослідження кирило-мефодіївських джерел у широкому культурному контексті, українські вчені ХІХ ст. підготували підґрунтя “для висвітлення не лише кирило-мефодіївського питання, а й для характеристики інших проблем історичної та літературознавчої медієвістики”³¹ у ХХ ст.

Кирило-мефодіївська тема є невичерпною. У ній, як справедливо зазначав В.Ягич, залишилося “ще багато прогалин, котрі доведеться заповнити подальшими розвідками і дослідженнями”³². Тому традиція вчених України ХХ ст. (їх внесок у кирило-мефодіану міг би стати предметом окремої розвідки), неодмінно буде продовжена новим поколінням дослідників.

²⁴ Свенціцький І. Кирилло-мефодіївській вопросъ въ освѣщеніи польскаго ученаго // Живая Мысль. Львовъ, 1903. Вып. 12 (прилож.). С. 11–12; Лозинський І.М. Професор І.С.Свенціцький – болгарист (до 100-річчя від дня народження) // Проблеми слов'янознавства. 1976. Вип. 13. С.3–5.

²⁵ Іван Франко і світова культура: Матеріали Міжнародного симпозиуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня 1986 р.): У 3-х кн. Київ, 1990 та ін.

²⁶ Гольберг М. Іван Франко і методологічні засади славістики // Проблеми слов'янознавства. 1999. Вип.50. С.23–35.

²⁷ Франко І. [Рец.] Aleksander Brückner... С.381.

²⁸ Гольберг М. Іван Франко і деякі питання історії староболгарської літератури // Проблеми слов'янознавства. 1993. Вип. 45. С.149.

²⁹ Свенціцький І. Кирилло-мефодіївській вопросъ ... С.1.

³⁰ Там само.

³¹ Гольберг М. Іван Франко і деякі питання... С. 150.

³² Вопросъ о Кириллѣ и Мефодіи въ славянској филологіи. Речь академика И.В.Ягича... С.34.